

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

КАРПЛЮК Наталія Іванівна

РОЛЬ СІМ'Ї В ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЕБ ОСОБИ

Спеціальність 22.00.04. — соціальна структура,
соціальні інститути та спосіб життя

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ—1992

27
#6.36.416
Робота виконана на кафедрі політології і соціології ІПК викладачів вищої школи при Київському університеті імені Шевченка.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00743952 (U)

Науковий керівник кандидат філософських наук
ГОРБУНОВ В. М.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ГАВРИЛЕНКО І. М.
кандидат філософських наук
ЛАВРИНЕНКО Н. В.

Провідна установа: кафедра соціально-політичних відносин
Київського інституту інженерів цивільної авіації.

Захист відбудеться 25 грудня 1992 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 016.66.01 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата соціологічних наук при Інституті соціології АН України за адресою: 252001, м. Київ, вул. К. Лібкнехта, 12.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціології АН України.

Автореферат розісланий 20 листопада 1992 року.

Учений секретар спеціалізованої ради,

доктор філософських наук

А. О. РУЧКА.

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В українському суспільстві в сучасних умовах відбуваються значні соціальні, економічні та політичні зміни. Демократичні перетворення всіх сфер суспільного життя позитивно впливають на процес формування різноманітних людських потреб. Довгий час в Україні не було об'єктивних умов для всебічного розвитку соціальних потреб особи. Командно-адміністративна система, яка панувала довгі десятиліття, орієнтувалася на безумовний пріоритет державних потреб і інтересів над потребами особи, на мінімум потреб, їх зрівнялівку. Не сприяло розвитку соціальних потреб особи і те, що українське суспільство протягом довгих років залишалося закритим для світу, відірваним від загальнолюдських цінностей, культурних традицій світової цивілізації і власного народу.

Відсутність сформованої системи різноманітних соціальних потреб особи стало тим сприятливим середовищем, в якому глибоко укорінилась деспотична адміністративна система, яка перетворила особу в слухняний гвинтик. Ось чому неможливо побудувати правову, демократичну, соціальну, українську державу, не створивши для людей цивілізовані умови життя, які б забезпечували задоволення основних людських потреб.

Потреби відіграють виключно важливу роль в життєдіяльності особи. На думку багатьох дослідників, що займаються вивченням потреб, саме потреби і інтереси особи складають ядро її структури. Кожне суспільство тільки тоді здатне ефективно вирішувати свої проблеми, розвиватися стабільно, еволюційно, коли суспільні потреби не стають на перешкоді розвитку потреб особистих. І, навпаки, неможливість задовільнити важливі соціальні, культурні потреби особи майже завжди спричиняє зростання соціальної напруги, викликає нестабільність у функціонуванні соціальних інститутів, кризові явища.

Для сучасного стану українського суспільства вкрай необхідні внутрішня стабільність, національна злагода, конструктивне співробітництво всіх тих сил, які зацікавлені в розбудові української держави, відродженні інститутів громадянського суспільства. Тому вивчення проблеми формування і розвитку соціальних потреб особи в сучасних умовах є надзвичайно актуальним.

Формування соціальних потреб особи — складний, суперечливий процес, на який в сучасних умовах суттєво впливають значні зміни, що відбуваються в соціальній дійсності. Листопад ХХ століття
Серед них — загострення глобальних проблем сучасності, розширення співробітництва між народами, взаємопроникнення і багаточислення різних культур, демократизація всіх сфер життя суспільства.

Формування потреб особи починається з дитинства. Тому, яким би значним не був вплив на цей процес суспільства в цілому та суспільних процесів зокрема, особливу роль в формуванні соціальних потреб особи відіграє сім'я, як природний, соціальний осередок громадянського суспільства. Це особливо актуально сьогодні, коли всі інші інститути громадянського суспільства знаходяться на початковому етапі відродження своєї діяльності.

В умовах переходу до ринкових відносин в економіці істотні зміни відбуваються в соціальних функціях української сім'ї. Поява нових форм організації праці, в тому числі сімейного підприємства, фермерства, процеси приватизації розширюють господарську діяльність сім'ї. Ці нові явища вимагають серйозного соціологічного аналізу. Все це визначає актуальність і наукове значення теми дослідження.

Ступінь опрацювання проблеми. Інтерес до вивчення потреб особи виник ще в Стародавній Греції. Античні філософи Фалес, Геракліт, Арістотель, Платон, Сократ залишили немало цікавих роздумів про природу людських потреб, механізм їх виникнення, розвитку, зміни одних потреб іншими.

Не припинився процес вивчення потреб особи і в середньовіччя. Фома Аквінський, Август Блажений та інші мислителі того часу теж вивчали механізм виникнення людських потреб, стверджуючи при цьому, що правда, що ніхто, крім бога не визначає природи людини і не впливає на її поведінку.

Посилився інтерес до вивчення цих проблем в епоху Відродження. Це було справжнє відродження гуманістичних традицій античної культури, її інтересу до живої людини з багатюю структурою матеріальних, духовних та соціальних потреб.

В свій час потреби людини вивчалися такими класиками, як Клод Гельвецій, Імануїл Кант, Георг Гегель, Людвіг Фейєрбах, Карл Маркс, Макс Вебер, Михайло Драгоманов.

В другій половині XIX—на поч. XX століття виникають соціологічні теорії розвитку особи. Це, насамперед, теорія зеркального «Я» Чарльза Кулі та Джорджа Міда, рольові теорії Толкотта Парсонса і Ральфа Лінтона, окремі напрямки необіхевіоризму, теорії референтної групи. Всі вони мали суттєвий вплив на вивчення проблеми формування людських потреб.

Для висвітлення проблеми формування потреб особи використовувалися майже всі традиційні методи організації соціологічних досліджень. На жаль, результати соціологічних досліджень не завжди відображали реальну дійсність. Це, на наш погляд, пояснюється двома причинами. По перше, на дослідженні цих проблем негативно позначилося відставання української та російської

соціологічної думки від світового рівня. В той час, коли західна соціологія та соціальна психологія всебічно аналізували соціальну поведінку особи, в нашій країні соціологія була орієнтована на прикладні дослідження, а висновки і теоретичні узагальнення не виходили за межі історичного матеріалізму, який був проголошений загальносоціологічною теорією.

По-друге, на дослідження цих проблем суттєво вплинуло багаторічне панування заідеологізованих підходів до вивчення соціальної реальності і згладжування існуючих протиріч.

Не дивлячись на це, за останні роки з'явилося чимало змістовних публікацій, в яких всебічно аналізуються різні аспекти формування соціальних потреб особи. Філософські проблеми формування структури потреби особи знайшли відображення в роботах Бестужева-Лади І. В., Здравомислова А. Г., Іванчука М. В., Самсіна О. І., соціально-психологічні — в публікаціях Донченко О. А., Тарасенко В. І., Тихоновіча В. О., Сохань Л. В.

Проблемам сім'ї, починаючи з 20-х років, було присвячено немало робіт, в яких досліджується вплив соціальних і побутових умов сім'ї на формування особи. Але вже в середині 30-х років ці дослідження припиняються в зв'язку з різкою зміною відношення до соціології. Починаючи з 60-х років ці дослідження відновлюються. Про це свідчать публікації А. Г. Харчева, О. І. Іванова, С. І. Голода.

Інтерес до досліджень проблем сім'ї значно підвищився після квітня 1985 року. Виходять з друку цікаві роботи, в яких знаходять відображення гострі соціальні проблеми сім'ї, які не прийнято було обговорювати протягом довгих застійних років.

Серед них варто назвати публікації Голода С. І., Вороніної О. А., Паніотто В. І., Римашевської Н. М., Рюрікова Ю. Б., Тарасенко В. І., В. Ф. Чорноволенка, на які автор опиралась, аналізуючи особливості функціонування української сім'ї в сучасних умовах. Грунтовний аналіз виховної функції сім'ї містять роботи В. Я. Титаренко, М. С. Мацковського, А. Г. Харчева. Протягом останніх років почали з'являтися публікації, що містять критичний огляд міфів і практики комуністичного виховання. В них робиться спроба об'єктивно проаналізувати процеси формування особи, її виховання, механізм виникнення та реалізації її потреб та інтересів. Так, у роботі В. Н. Судакова «Міфологія виховання» доводиться, що вся система комуністичного виховання в бувшому Радянському Союзі була генетично пов'язана з радянською політичною системою.

Прагнучи до об'єктивного аналізу проблеми формування соціальних потреб особи, автор опиралась не лише на радянські джерела, а і на публікації Е. Гідденса, М. Вебера, Р. Мертона,

Н. Смелзера, Е. Фрома. З цією ж метою процес формування соціальних потреб особи розглядається як результат багатьох взаємопов'язаних впливів, жодному з яких не віддається перевага.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Основна мета дослідження полягає в тому, щоб на основі соціологічного аналізу проблеми формування потреб особистості в умовах становлення ринкових відносин в Україні, переходу від тоталітарного до демократичного політичного режиму, зміни багатьох попередніх уявлень, норм, цінностей і формування нових, адекватних існуючій соціальній реальності, довести, що сім'я, як основний осередок громадянського суспільства, покликана відіграти роль стабілізуючого фактору в подальшій функціонуванні українського суспільства, в формуванні нової структури соціальних потреб особи.

Реалізація цієї мети вимагала постановки і вирішення наступних дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати характер змін, які відбуваються в структурі соціальних потреб особи в кінці ХХ століття, розглянути нові соціальні потреби, які формуються в умовах ринкових відносин.

2. Розглянути роль сім'ї в формуванні різноманітних потреб особи і подоланні псевдопотреб.

3. Виявити вплив економічних, політичних та соціальних реформ, які проводяться в українському суспільстві, на функціонуванні сім'ї в нових умовах і формування нової структури соціальних потреб; простежити зв'язок між появою нових форм організації праці в ринкових умовах і змінами в структурі потреб особи.

Об'єктом дослідження виступає процес формування соціальних потреб особи в умовах нової соціальної реальності.

Предметом дослідження є роль сім'ї, як соціального інституту, в формуванні соціальних потреб особи.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Повноцінне вивчення проблеми формування соціальних потреб особи можливе лише за умов об'єднання зусиль в дослідженні цієї проблеми філософів, соціологів, соціальних психологів, педагогів та інших спеціалістів. Такий комплексний, міждисциплінарний підхід здатний забезпечити повноцінне вивчення цієї проблеми, відкрити нові можливості для результативних досліджень як теоретичного, так і прикладного характеру.

Методологічну базу дослідження складають основні принципи і категорії сучасного суспільствознавства. Соціальні явища і процеси розглядаються в їх діалектичному розвитку та зв'язку.

Емпіричну основу дисертації складають соціологічні дослідження, які проводилися автором в селах Новоушицького, Лунавецького, Кам'янець-Подільського районів Хмельницької області, а також результати анкетування, опитування, спостережень серед

студентів Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту і учнів середніх шкіл міста в 1989—1992 роках. Враховувались також результати опитування випускників Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, які нині працюють в сільськогосподарському виробництві області. В дисертації також використовуються результати соціологічних досліджень інших авторів, матеріали періодичних видань, статистичні дані.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в дисертації обґрунтовується посилення ролі сім'ї, як одного із соціальних інститутів, в формуванні соціальних потреб особи на сучасному етапі. В дослідженні сформульовані і обґрунтовані слідуючі положення, які відображають новизну результатів і складають предмет захисту:

1. В структурі соціальних потреб особи в сучасних умовах відбуваються значні зміни. По-перше, структура потреб особи в умовах загострення глобальних проблем вимушено оптимізується, будується, виходячи із наявних засобів їх задоволення. По-друге, суттєвий вплив на структуру потреб особи сьогодні мають процеси демократизації суспільного життя, що відбуваються в Україні, зміни в економіці, які сприяють формуванню активного, ділового типу особи з новою структурою соціальних потреб.

2. В умовах демократизації суспільного життя, реформування всіх його сфер відбуваються зміни в функціонуванні багатьох соціальних інститутів. В дослідженні аналізуються соціальні функції української сім'ї в сучасних умовах.

3. В процесі дослідження з'ясувалося, що в нових економічних умовах суттєві зміни відбуваються в господарсько-побутовій функції сім'ї, особливо сільської. Задоволення матеріальних і соціальних потреб особи, її соціальний статус в сучасних умовах все більше починає залежати від добробуту сім'ї, її прибутків та благополуччя. Соціологічні дослідження, що проводилися автором, дозволяють зробити висновок, що в умовах економічної та політичної нестабільності все більше людей саме з сім'єю пов'язує свої надії на поліпшення свого соціального та матеріального становища в суспільстві. Разом з тим, результати опитування серед молоді свідчать про зниження соціального престижу сім'ї, особливо сім'ї з дітьми. На фоні погіршення демографічної ситуації в Україні тенденція до зниження соціального престижу сім'ї серед молоді виглядає досить тривожно.

4. Спостереження та опитування, що проводилися в сільській місцевості на Поділлі, свідчать про те, що в життєвому устрої переважної більшості сільських сімей зберігаються авторитарні та патріархальні традиції. Про це свідчить характер взаємовідносин між подружжям, дітьми та батьками. І, навпаки, сімей, яких мож-

на охарактеризувати як егалітарних та демократичних в сільській місцевості на Поділлі надзвичайно мало (до 10% від загальної кількості опитаних). Така значна перевага авторитарних та патріархальних традицій в організації життєдіяльності сільської сім'ї стане суттєвою перешкодою на шляху становлення демократичного політичного режиму в Україні.

5. В ході дослідження розглядається вплив сім'ї на формування і задоволення соціокультурних потреб особи. Сім'я, як мала група, першою формує такі важливі соціальні потреби особи, як потреба в спілкуванні, в належності до групи, спільності. В сучасних умовах, коли відбуваються корінні зміни у всіх сферах суспільного життя, зруйнування попередніх уявлень, норм, цінностей та формування нових, сім'я, як соціальний інститут, здатна забезпечити спадковість соціальних та культурних традицій українського народу, пом'якшити конфлікт поколінь, забезпечити їх порозуміння. В дослідженні доводиться, що саме дякуючи сільській сім'ї, збереглися народні традиції, обряди, інші духовні цінності української національної культури, примноження яких можна розглядати як необхідну умову формування нової структури соціальних потреб особи.

6. Зроблено висновок про те, що процес формування соціальних потреб особи являє собою діалектичний процес безперервної зміни одних потреб іншими. На формування нової структури соціальних потреб суттєво впливають соціальні, економічні і політичні зміни, що відбуваються в українському суспільстві на початку 90-х років.

Науково-практичне значення виконаних досліджень мають пропозиції про доповнення системи гуманітарної освіти курсом чи спецкурсом «Соціологія сім'ї» для студентів вищих навчальних закладів, про необхідність перепрофілювання системи освіти в сільськогосподарських вузах України з тим, щоб створити можливості для студентів одержувати необхідні знання і вміння для впровадження нових форм господарювання, особливо таких, як сімейний підряд, оренда, фермерство та інші. Ці заходи сприяли б зміцненню сім'ї—основного осередку громадянського суспільства, полегшували б виконання нею соціальних функцій.

Для того, щоб змінити сім'ю, змінити становище жінки-матері в українському суспільстві, запропоновано широко застосовувати такі форми праці і організації її оплати, які б полегшували одночасне виконання жінкою кількох соціальних ролей.

Молода українська сім'я в умовах кризового стану економіки потребує уваги з боку суспільства до своїх соціальних проблем. Необхідно впроваджувати широко розповсюджені в роз-

винутих країнах світу системи кредитів, пільг та інших форм надання соціальної допомоги молодій сім'ї.

Впровадження результатів роботи. Одержані в процесі проведення досліджень результати реалізовані автором для читання лекцій з спецкурсу «Соціальні проблеми подільського села» та навчального курсу з основ соціології для студентів Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, відображені в 7 наукових статтях та розробках.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на Всеоюзній науково-практичній конференції «Суспільна свідомість та перебудова» (Кривий Ріг, 1988), «Суспільна свідомість в умовах оновлення соціалізму» (Кривий Ріг, 1989), регіональній теоретичній конференції «Розвиток соціальної сфери суспільства в умовах вдосконалення соціалізму» (Кам'янець-Подільський, 1989), щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу та наукових співробітників Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту.

Об'єм і структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку літературних джерел.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЩО СКЛАДАЮТЬ ПРЕДМЕТ ЗАХИСТУ

Завдання, пов'язані з розбудовою незалежної української держави, можуть бути вирішені за умов підвищення соціальної та творчої активності мас. Оскільки джерелом такої активності виступають людські потреби, то вирішення цієї проблеми може бути прискорено шляхом вивчення і прогнозування розвитку соціальних потреб особи. Тому проблема вивчення процесів формування і розвитку людських потреб завжди буде актуальною.

В сучасній літературі, присвяченій аналізу цієї проблеми, серед чинників, що суттєво впливають на процес формування людських потреб, перевага віддається таким, як спосіб виробництва матеріальних благ, рівень розвитку продуктивних сил суспільства та інше. Ми пропонуємо розглядати процес формування потреб особи, як безперервну еволюційну заміну одних потреб іншими, на яку, крім випадкових, впливає цілий ряд інших чинників. Серед них не останнє місце займає соціальне мікросередовище, що оточує людину на певних етапах його життя, особливості політичної та економічної ситуації, яка складається в певний час, культурні, національні традиції конкретного народу, представником якого є дана особа, характер взаємовідносин між членами сім'ї, її соціально-психологічний клімат.

1. Особистість дитини, її потреби та інтереси формуються і розвиваються, насамперед під впливом батьківської сім'ї, яка на

всіх життєвих етапах відіграє надзвичайно важливу роль. Саме в межах сім'ї, відбувається процес задоволення різноманітних матеріальних, соціальних та духовних потреб особи, а це і є один із шляхів їх формування.

Формування потреб особи відбувається протягом всього життя, але найбільш активно потреби і інтереси формуються в дитинстві та юності. Тому саме молода сім'я, сім'я, в якій виховуються діти, повинна бути в центрі уваги суспільства, одержувати від нього необхідну допомогу. Як показали дослідження, до виконання своїх соціальних функцій молода сім'я часто буває не здатна. Низький рівень життя, гострі проблеми з житлом, неможливість заробити засоби для існування, навіть при бажанні, ставлять сім'ю в тяжкі умови виживання. З переходом до ринкових відносин молода сім'я з дітьми перетворилася в найменш соціально захищену. А забезпечити нормальне відтворення населення України може тільки молода сім'я. Якщо її становище не зміниться на краще, можна очікувати різкого постаріння населення країни, чергових диспропорцій на шлюбному ринку, зменшення кількості трудових ресурсів, і навіть, депопуляції нації. Оскільки тільки молода сім'я може забезпечити демографічне благополуччя в Україні, вона повинна мати для цього нормальні умови для свого функціонування. Необхідно широко використовувати світовий досвід вирішення подібних проблем.

2. Для повноцінного виконання сім'єю її виховних функцій необхідно змінити становище жінки-матері в українському суспільстві, створити необхідні умови для виконання жінкою кількох соціальних ролей. Широке застосування неповного робочого дня, неділі, гнучких графіків для жінки-матері не повинно супроводжуватися скороченням заробітної плати. Якщо суспільство візьме на себе ці витрати, то це й буде найкращим вкладенням капіталу— в майбутнє дітей, вихованих, здорових, освічених громадян, які забезпечать йому розвиток і процвітання.

3. В сучасних умовах для сім'ї, як соціального інституту, вкрай необхідна переоцінка всього попереднього соціального досвіду, багатьох форм своєї життєдіяльності. Але так само, як в суспільстві; в якому курс на радикальні реформи постійно натикається на відсутність конкретної програми знань про те, як змінити ситуацію, так само і в сім'ї спостерігається соціальна втома, напруга, невпевненість у майбутньому. Сім'я першою відчула вплив інфляції, перебоїв з виробництвом та постачанням продукції, переходу до частково платного навчання та медичного обслуговування. В цій ситуації необхідно активізувати роботу над такими законодавчими актами нової незалежної держави, які б сприяли створенню умов для зміцнення сім'ї, як соціального інституту, підвищенню її

цінності та престижу, розширенню прав сім'ї в організації різноманітної господарської та соціальної діяльності. Одне із суттєвих завдань виконавчої влади — створення необхідних умов для забезпечення системи соціальних пільг, гарантій для сім'ї, особливо багатодітної, усунення тих перешкод, які з'являються на шляху тих сімей, які розвивають господарську ініціативу, вміють і можуть йти на ризик, запроваджуючи нові форми організації праці, в умовах ринкової економіки. Необхідно сприяти тому, щоб в програмах і статутах багаточисельних громадських організацій і рухів знаходили відображення інтереси сім'ї, представників різних поколінь.

4. Засоби масової інформації можуть також відіграти важливу роль в підвищенні авторитету сім'ї, пропаганді сімейних цінностей, тим самим сприяючи збереженню стабільності не тільки сім'ї, але й суспільства в цілому. Підвищенню авторитету сім'ї, її соціального престижу сприяє відродження традиційних цінностей української національної культури, духовності народу. Тому в засобах масової інформації необхідно більш системно і регулярно висвітлювати соціальні проблеми української сім'ї в умовах становлення ринкових відносин. Не зайвим був би спеціальний журнал чи газета (по аналогії з російською «Семья»), в якому б знайшли відображення не суто професійні, групові чи класові інтереси людей, а те, що об'єднує сьогодні всіх — загальнолюдські цінності, проблеми виховання, сімейного бізнесу, підприємницької діяльності. З цією ж метою можна створити самостійний сектор на українському радіомовленні.

5. Міністерству освіти України варто було б передбачити запровадження в межах концепції гуманітаризації освіти самостійні курси по соціології сім'ї, молоді, які б сприяли підвищенню рівня загальної культури молоді, враховували її інтереси. Адже студентські роки для сьогоднішньої молоді — це не тільки час обрання професії, одержання освіти. Саме в цей період, як свідчать соціологічні дослідження, відбувається становлення молодої сім'ї. Тому знання в галузі етики та психології сімейного життя молодим людям на цьому життєвому етапі не менш потрібні, ніж спеціальні, а іноді й мають більшу цінність ніж спеціальні. Враховуючи цю ситуацію, варто було б переглянути робочі програми гуманітарних циклів і звернути увагу саме на ті проблеми, які справді є надзвичайно актуальними для молодого покоління в студентські роки і замість політизованих курсів широко запровадити вивчення соціології сім'ї на перших курсах вищих учбових закладів України.

6. В функціонуванні сім'ї, основного природного осередку громадянського суспільства, в сучасних умовах відбуваються значні зміни. На виконанні сім'єю її соціальних функцій позначається та-

лий процес як перехід від традиційної патріархальної, багатопокілінної сім'ї до сім'ї нуклеарного типу, сім'ї, в якій взаємини між чоловіком та жінкою, дітьми та батьками складаються нетрадиційно. Такі зміни в функціонуванні сім'ї, як соціального інституту, різними темпами проходять у всіх високорозвинутих країнах світу. Процес переходу до нового типу сім'ї з труднощами і проблемами відбувається і в Україні. Більш інтенсивно він проходить у великих містах, менш — у малих, середніх, в сільській місцевості, як показують дослідження, іде ще повільніше. Перехід від традиційної сім'ї до сім'ї нового типу, зміна характеру відносин між поколіннями, членами сім'ї, позначається на виховному процесі, на формуванні потреб і інтересів особи, зокрема.

7. Таким чином, роль сім'ї в формуванні соціальних потреб особи надзвичайно велика. Сім'я віддзеркалює соціальні відносини в суспільстві, його соціальні проблеми, формує загальноприйняті норми соціальної поведінки. Але вплив її на процес формування соціальних потреб особи все таки обмежується можливістю конкретної сім'ї, певним рівнем загальної культури її членів, традиційними уявленнями, притаманними для тієї соціальної групи чи класу, представниками яких є члени цієї сім'ї.

Тому вплив конкретної сім'ї на процес формування соціальних потреб особи доповнюється і збагачується за рахунок функціонування в суспільстві інших соціальних інститутів, які також відіграють важливу роль в процесі засвоєння особою загальноприйнятих в даному суспільстві традиційних цінностей. В сучасних умовах відбуваються суттєві зміни як в суспільстві в цілому, так і в традиційних уявленнях та цінностях. Ці зміни відповідно супроводжуються переглядом попередньої структури соціальних потреб особи, появою нових потреб, розширенням існуючих.

8. Важливою умовою формування нової структури соціальних потреб особи та подолання псевдопотреб є нормалізація економічної ситуації на Україні. Згідно з прогнозами економістів, найближчих три-п'ять років будуть нелегкими, але переломними, для розвитку української економіки. Якщо реформи в економіці будуть вдалимими, зникнуть такі явища, як дефіцит необхідних товарів та

послуг, запасання продуктів, черги, і тим самим будуть створені об'єктивні умови для подолання багатьох псевдопотреб. Суттєвий вплив на цей процес можуть мати також пропаганда розумного споживання, здорового способу життя, засудження в засобах масової інформації тих псевдопотреб, задоволення яких шкодить здоров'ю, призводить до передчасного старіння організму, а в деяких випадках, викликає деградацію особистості і навіть смерть людини.

9. Процес формування і розвитку соціальних потреб особи має конкретну специфіку в кожному історичний період. В сучасних умовах відбуваються значні зміни в функціонуванні багатьох соціальних інститутів, які своєрідно позначаються на процесі формування соціальних потреб особи. Динамічні процеси, пов'язані зі зміною соціальної реальності, відбуваються як в загальнолюдському, загальнопланетному масштабі, так і в регіональному. Для нашого регіону сьогодні — це перехід від тоталітарної політичної системи до демократичної, впровадження ринкових відносин, розбудова правової соціальної держави, відродження інститутів громадянського суспільства. Політичні і соціальні зміни, які відбуваються в українському суспільстві на початку 90-х років, об'єктивно сприяють зруйнуванню попередньої структури соціальних потреб особи, формуванню цілого ряду нових соціальних потреб.

Аналізуючи особливості формування соціальних потреб особи в сучасних умовах, варто виділити основні чинники, які, на наш погляд, мають найбільший вплив на цей процес.

Це, по-перше, загострення глобальних проблем сучасності, насамперед таких, як екологічна, енергетична, демографічна, вирішення яких вимагає співробітництва всіх народів планети для пошуку шляхів їх подолання, обмеження бездумного споживання природних ресурсів, припинення їх забруднення і знищення, розумного задоволення все зростаючих потреб.

Це, по-друге, різнобічні зовнішні впливи, пов'язані з інтеграцією України в світові процеси, широким розповсюдженням дружніх контактів з іншими народами, українською діаспорою. Все це дає можливість порівняти рівень життя, задоволення основних потреб, спосіб життя народу України і інших народів світу. Під впливом процесів деідеологізації міжнародних відносин і деполітизації освіти потреби особи поступово втрачають ідеологічне забарвлення і це теж впливає на формування нормальної структури потреб.

По-третє, проголошення незалежності України, демократичні реформи у всіх сферах суспільства створюють об'єктивні умови для формування активного, ділового типу особистості, яка здатна йти на ризик, самостійно приймати рішення і відповідати за їх

виконання. Духовне та національне відродження традиційних цінностей української культури сприяє формуванню розумних потреб особи, подоланню псевдопотреб, утвердженню гуманізму в людських взаєминах.

Все це разом взяте визначає особливість процесу формування соціальних потреб в сучасних умовах.

Основні положення дисертації опубліковані автором у наступуючих роботах:

1. Роль соціалістичної сім'ї в формуванні розумних потреб особи. (Рос. мова) // Питання наукового комунізму. — 1988. — № 70. — С. 121—127.

2. Про деякі проблеми формування потреб особи (Рос. мова) // Питання наукового комунізму. — 1989. — № 76. — С. 100—103.

3. Проблеми теорії соціалізму: Методичні рекомендації для вивчення вузівського курсу. (Рос. мова). / Під ред. В. І. Полуреца, І. Н. Побережного, П. К. Ситніка. — Київ: УМК В О, 1990. — С. 27—44.

4. Роль соціалістичної сім'ї в формуванні моральних потреб особи. (Рос. мова). / Суспільна свідомість і перебудова (Матеріали науково-практичної конференції в місті Кривому Розі, 5—7 квітня 1988 року). — М. 1988. — С. 319—321.

5. Про деякі сучасні проблеми формування особистості. (Рос. мова) // Суспільна свідомість в умовах оновлення соціалізму. (Матеріали Всесоюзної науково-практичної конференції в місті Кривому Розі, 17—18 листопада 1989 року). — М. 1989. — С. 326—328.

6. До питання про стабілізацію молодих кадрів в сільськогосподарських виробничих колективах. (Рос. мова). / Розвиток соціальної сфери суспільства в умовах вдосконалення соціалізму. (Тези доповідей конференції). — Кам'янець-Подільський. — 1988. — С. 46.

7. Особливості формування соціальних потреб особистості в сучасних умовах. / Тези доповідей науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу та наукових співробітників. 26—29 березня 1991 р. — Кам'янець-Подільський. — 1991. — С. 119.

438802

АВ 36.416